

METHODICAL SUPPORT OF TEACHERS' PROFESSIONAL DEVELOPMENT (THE 50-S YEARS OF THE XX-TH CENTURY)

In the article the problem of methodical support of pedagogues' professional development in the system of teacher training on the basis of normative documents in the sphere of education of Ukrainian SSR in the 50-s years of the XX-th century is examined.

Key words: methodical support, scientific and methodical support, teachers' professional development, teachers training.

УДК 372.8:821.161.2

Жосан О.Е.

***СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ШКІЛЬНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ
З ПРИРОДОЗНАВЧИХ ТА МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН
(20-ТІ – ПОЧАТОК 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ)***

У статті аналізується стан та визначаються тенденції розвитку вітчизняної шкільної навчальної літератури з природознавства, математики, фізики, хімії та географії у 1921 – 1932 роках. Розглядаються основні чинники, що впливали на стан і функціонування різних видів навчальної літератури.

Ключові слова: види шкільної навчальної літератури, комплексне навчання, навчальна програма, навчальний посібник, розсипний підручник, підручник-журнал, робоча книга.

Конструктивно-критичний аналіз досвіду створення різних видів навчальної літератури є важливим джерелом розробки сучасної стратегії розвитку навчальної літератури в галузі загальної середньої освіти України.

Історико-педагогічний підхід дає можливість глибше зрозуміти закономірності поступового розвитку педагогічних, психологічних, книгознавчих явищ, їх зумовленість соціально-культурними, політичними та іншими чинниками, виявити взаємозв'язки, об'єктивно оцінити стан та з'ясувати загальні тенденції розвитку явища.

Проблеми функціонування різних видів шкільної навчальної літератури з природознавчих або математичних дисциплін у досліджуваний нами період вивчали: М. Головка, Л. Гуцал, Н. Дічек, О. Донік, С. Науменко, Л. Семеновська, І. Шоробура та ін. Окремі аспекти розвитку шкільної навчальної літератури в 20-ті – на початку 30-х років певною мірою розглядалися в історико-педагогічних працях Л. Березівської, Н. Богданець-Білоskalенко, В. Кузьменка, Н. Кузьменко, В. Липинського, Л. Потапової, Г. Розлуцької, І. Смагіна, Б. Ступарика, О. Сухомлинської та ін.

Проблема функціонування в Україні в зазначений період шкільної навчальної літератури з природознавчих та математичних дисциплін як системи ще не знайшла належного відображення в науці.

Отже, метою статті є спроба визначення стану та тенденцій розвитку вітчизняної шкільної навчальної літератури з природознавства, математики, фізики, хімії та географії у 1921 – 1932 роках.

Аналізуючи шкільну навчальну літературу з *природознавчих дисциплін*, слід зазначити її тісний зв'язок із розвитком природничих наук і природничої освіти, який у перші десятиріччя ХХ століття характеризувався більш лояльним ставленням влади до природознавства як до необхідного навчального предмета. Саме в той час розроблялися нові форми та методи природничої освіти; процес викладання природознавства став більш гуманістично орієнтованим, реалізувалися ідеї педоцентризму завдяки прогресивним методикам М. Демкова, С. Русової, Я. Чепіги та ін. Зокрема впроваджувалися нові форми

навчання природознавства: уроки-екскурсії, уроки-заняття на присадибних ділянках, уроки-спостереження, уроки-прогулянки, уроки-ігри тощо; закладалися основи для подальшого розвитку українського природознавства та національної методології вивчення цього предмета [2, с. 24].

У 20-х роках у природознавстві проростає ідея політехнізму, яка набула ідеологічного забарвлення і стала одним із революційних гасел. Метою її реалізації вбачалася підготовка підростаючого покоління до життя, до праці. В цей час провідні вітчизняні вчені (П. Блонський, О. Гастєв, Г. Гринько, Н. Крупська, А. Луначарський, П. Панкевич, М. Пістрак, Я. Ряппо) визначили мету і сутність політехнічної освіти, обґрунтували важливість поєднання її з працею, із загальною та професійною підготовкою, працювали над створенням навчально-методичного забезпечення.

Проблема форм і методів навчання широко висвітлена в роботах методистів 1920-х років: К. Ягодовського "Про одну зі спроб поглиблення дослідницького методу", 1923 р.; Б. Всесвятського "До практики дослідницького методу", 1925 р.; Б. Райкова "Коротка зоологія. Людина та тварини", 1928 р.; В. Ульяницького "Методика природознавства у трудовій школі", 1930 р. та ін. Вчені-педагоги звертали увагу на розробку таких методів, як лабораторний, екскурсійний, дослідницький та інші, що отримали ширше тлумачення в процесі розвитку єдиної трудової школи.

Значні складнощі виникали в процесі конструювання підручників, які мали б відповідати запитам нової системи освіти. Спочатку реформування підручників обмежувалося лише видаленням "непотрібного" матеріалу у відповідності до тогочасного розуміння. Над подальшим розв'язанням проблеми працювали провідні вітчизняні вчені, педагоги-практики, організатори освіти. Відмова від дореволюційних навчальних видань з підручничознавства трансформувалася в ідею заперечення необхідності існування підручників у традиційному їх розумінні. Тож у середині 20-х рр. значного розповсюдження набули "розсипні підручники", "журнали-підручники", "газети-підручники", регіональні навчальні книги.

"Розсипні" підручники інтегрувалися в книгу як окремий тематичний напрям. Журнали-підручники та газети-підручники повинні були оперативно реагувати на досягнення науки, а також на політичні й соціальні зміни у країні.

У 1926 році вчені почали шукати шляхи для створення кардинально нового навчального видання – *робочої книги* та підпорядкованої їй *робочої бібліотеки*, яка дає можливість поглиблювати знання з теми, та *методичних розробок* для вчителя, тобто, говорячи сучасною мовою, своєрідного навчально-методичного комплексу. Робочі книги містили не лише відомості про природу, суспільство, техніку, виробництво, але також мали завдання для самостійної роботи учнів, які будувалися здебільшого на основі місцевого матеріалу (тобто забезпечувалася єдність навчання з життєвою практикою).

Цікавою і показовою з точки зору реалізації комплексного методу навчання є, на нашу думку, робоча книга з математики "Життя у цифрах" (Т. Марченко, В. Марченко, 1930 р.) [5]. У пояснювальній записці автори зазначали: "Зміст книги є тематичним, узгодженим із новими красназвчними програмами. В основу книги покладені принципи підйому і реконструкції нашого краю як одного з найважливіших завдань народного господарства на даному етапі соціалістичного будівництва. Велику увагу приділено в книзі п'ятирічному плану розвитку народного господарства. Комплексний матеріал тісно пов'язаний з вивченням певного математичного відділу, за винятком окремих моментів, коли пов'язати його немає можливості: наприклад, вивчення статуту сільськогосподарської артілі, визначення живої ваги свійських тварин тощо. Також не завжди пов'язане з відповідним математичним матеріалом опрацювання комплексів, присвячених революційним святкам та річницям. Тут нами враховувалася та обстановка, в якій живе школа в даний час, в залежності від чого ми приділяли увагу підбору найцікавіших для учнів задач. Обсяг математичного матеріалу нами дещо розширений порівняно з програмою-мінімумом ДВР, бо зі своєї практичної роботи ми знаємо, що та програма у сенсі розміру обсягу математичних

знань не завжди задовольняє вчителя. Наша книга передбачає дослідницький характер роботи. Для засвоєння дітьми того чи іншого поняття широко використовується графічний метод. Елементи геометрії тісно пов'язані з арифметикою і на основі отриманих знань пропонується дітям цілий ряд практичних робіт у робочій кімнаті, полі, городі, саду. Ураховуючи те, що соціалістичне будівництво висуває перед школою все нові й нові питання, які накладають свій відбиток на робочі програми, ми просимо товаришів надавати свої зауваження, вказуючи на недоліки й прогалини нашої книги. Це дасть можливість внести до книги виправлення й доповнення" [5, с. 122]. Книга "Життя в цифрах" була методично продуманою, містила багато ілюстративного матеріалу.

Певне уявлення про сутність методики комплексного навчання дає нам вступ до робочої книги М. Берга, М. Знаменського, Т. Попова та ін. за ред. А. Воронця (1930 р.), де вказуються всі необхідні протягом даного навчального року прилади й засоби навчання. Привертає увагу кількість різноманітних приладів, де серед звичних для математики циркуля й лінійки, вимагається наявність туші, ватмана, акварельної фарби та інших матеріалів, які зазвичай використовуються на заняттях з креслення й образотворчого мистецтва [12, с. 5].

Основна ідея комплексного методу навчання полягала в тому, що учні мають отримувати матеріал переважно не від учителя, а від навколишньої дійсності, виконувати великі за обсягом і тривалістю практичні роботи, здобуваючи при цьому необхідні для їх виконання теоретичні знання з різних предметів. Це доводить зміст і структуру даної робочої книги з математики. Виконуючи завдання розділу XII "Весняні роботи", календарно прив'язаного до цієї пори року, учні мають формувати знання і вміння не лише з математики, але також і з географії, біології, суспільствознавства та працезнавства. У параграфах 88, 89 містяться відомості про порядок розроблення плану місцевості та специфіку цього виду діяльності, відмінності між мапою і планом, типи мап і планів місцевості, подається значна кількість ілюстрацій.

Дуже цінувалися в той час підручники й посібники з математики О. Астряба, який створив їх для навчання за комплексним методом: "Наочна геометрія" (1922 р.), "Задачник по наочній геометрії" (1923 р.), "Наочна геометрія. Перший ступінь: для вжитку в установах соц. виховання" (1924 р.), "Геометрія на дослідах" (1925 р.), "Арифметичний задачник: для села, 1-й рік навчання" (1924-1925 рр.), "Математичний задачник для 1-4 року навчання у міській трудшколі" (1926-1928 рр.), "Математичні вправи на комплексні теми: другий рік навчання" (1926 р.), "Задачник до початкової геометрії" (1926 р.), "Задачник для 2-го року навчання у міській трудшколі", "Геометрія для трудшкіл" (1928 р.), "До праці: робоча книжка для другого року навчання в сільській трудовій школі" (1929 р.), "Робоча книжка з математики: для першої групи сільської трудшколи" (1930 р.) та ін. Протягом 20-х років вони були одними з найпоширеніших. Їх накладі досягали 300-500 тис. примірників. Вони вирізнялися методичною послідовністю у викладі навчального матеріалу, доступністю й наближенням до життєвих ситуацій змістом задач, великою кількістю вправ на активізацію дослідницької роботи учнів, доцільністю використаних автором методів та прийомів навчання математики [3, с. 61-63].

Зміст і методика викладання *хімії* також зазнала значних змін. Коли 1921 року різні типи навчальних закладів замінила єдина масова трудова школа, початковими хімічними знаннями могла вже оволодіти більшість школярів. Утім, шлях розвитку змісту шкільного курсу хімії впродовж 20-х – початку 30-х років був складним та суперечливим.

На початку цього періоду методисти не ставили за мету створити систематичний курс хімії з належним теоретичним підґрунтям, а прагнули, щоб учні осмислювали практичне життя, що їх оточує, намагаючись пристосуватися до вимог комплексного методу навчання в трудовій школі. У цей час навчальні заклади УРСР одержували значну частину навчальної літератури від Наркомпросу РСФРР. За вказівкою Наркомосу УРСР українською мовою було перекладено кілька російських дореволюційних підручників і навчальних посібників з хімії [6, с. 74]. У 1926 році з'явилася нова шкільна програма [9]. В ній реалізовувалася ідея комплексної системи організації освітнього матеріалу, де хімія розпорюшувалася по

комплексних темах. Особливість цього видання підручника полягала в тому, що у відповідності до комплексних програм із хімічних знань для вивчення в школі відбирався лише той матеріал, який був необхідний для засвоєння природних умов розвитку сільського господарства і фабрично-заводської промисловості.

Зміст і структура робочих книг з хімії визначалися не предметом, а роками навчання. Вони склалися із питань і завдань, які передували та перемежовувалися з пояснювальними, допоміжними і додатковими статтями.

Значного поширення в українських школах у зазначений період набули робочі книги з хімії відомого російського хіміка-методиста П. Лебедева. З кінця 1920-х років в УРСР відстежувалася тенденція до створення і використання, поряд із тогочасною російською навчальною літературою, робочих книг та інших посібників українських авторів. Зокрема, за пропозицією Наркомосу УРСР до підручникотворчого процесу долучився український учений і педагог, професор Харківського університету Є. Хотинський. У передмові до свого "Короткого курсу хемії" він зазначав, що в книзі зібрано велику кількість дослідів, на яких можна засвоїти головні положення хімії й ознайомитися з її змістом і значенням [14, с. 3]. Використовувалися лише ті досліди, які учень міг сам виконати в лабораторії без складного обладнання під керівництвом учителя. Опис дослідів був докладним, пояснювався не тільки хімічний процес, але й давалися методичні вказівки.

Друге видання зазначеної книги вийшло під назвою "Хемія в трудовій школі" у двох частинах – для 5–6-го та 7-го року навчання. У 1932 р. світ побачило 3-є перероблене видання книги Є. Хотинського під назвою "Хемія. Підручник для семирічної політехнічної школи" у трьох частинах – для 5-го, 6-го і 7-го років навчання. Це видання було доповнене кількома розділами, а саме: "Хемія на службі соціалістичному сільському господарству", "Хемія в обороні країни" і "Періодична система елементів". Зокрема, періодична система включала вісім груп, а також нульову групу, де містилися інертні гази. Елементи не поділялися на підгрупи, а розташовувалися в ряд у порядку зростання номера (елементи побічної підгрупи були обведені штрихованою лінією). Невідомі елементи в періодичній системі позначені прочерком. У цілому підручник Є. Хотинського відображав загальну тенденцію до спрощення матеріалу, властиву значній частині навчальної літератури тих років.

Вадою більшості підручників і посібників з хімії, виданих у цей час, було, на думку дослідників, те, що, виходячи з позицій комплексної системи навчання, вони за своїм змістом відставали від рівня розвитку науки, не завжди відповідали віковим особливостям учнів, мали помилки методологічного характеру. Їм було властиве перенасичення відомостями виробничого характеру. Позитивним було те, що при лабораторній організації діяльності учні залучалися до систематичної роботи з різними навчальними посібниками, словниками, довідниками. Шкільна література з хімії в зазначений період сприяла розвитку вмінь самостійної роботи учнів, зміцнювала зв'язок із навколишнім середовищем і діяльністю людини [4, с. 146].

Спробою реалізувати завдання шкільної *фізичної освіти* в умовах комплексності стали робочі книги з фізики російських авторів, які перекладалися та перевидавалися в Україні. Перші вітчизняні навчальні видання з фізики вийшли у 1926 році. Це були посібники відомих учених-методистів Р. Пономарьова та В. Франковського.

Інтегрований курс професора Р. Пономарьова "Короткий курс фізики та хімії з основами механіки та електротехніки. Конспективний виклад" [8] був викладом основних положень курсу фізики в умовах переходу на комплексні програми. Для старшого концентру семирічної трудової школи розпочав багаторічну плідну науково-дослідну роботу з підручникотворення методист-фізик В. Франковський. Його посібник "Фізика в природі та в житті. Екскурсійно-дослідна метода вивчення явищ природи. Част. I. Фізика та хімія в сільському господарстві: Грунт-погода-робота" (1926 р.) став однією з перших вітчизняних навчальних книг з фізики, в якій автор успішно реалізував модель навчання фізики в умовах комплексного підходу. Друга частина курсу фізики В. Франковського "Фізика в природі та в

житті. Експериментально-лабораторний метод вивчення явищ природи. Частина 2-а. Фізика й боротьба людини за існування. Промисловість – цивілізація, боротьба з хворобами" виходить як підручник для шкіл соціального виховання (1928 р.). Автору, як стверджує М. Головка, вдалося, дотримуючись вимог комплексного характеру навчальних тем, на належному науково-методичному рівні викласти основи фізичного знання з широким використанням експериментального методу [1, с. 298-299]. Три перевидання підручників В. Франковського (1926, 1928, 1929 рр.) є підтвердженням їх популярності.

У березні 1928 року подаються на обговорення в педагогічній пресі нові комплексні програми для другого концентру трудової школи, розроблені Державною науково-методичною комісією. Важливою особливістю цих програм було "розшифрування" терміна "природознавство" та виділення офіційно в його структурі самостійних природничих предметів, зокрема й фізики. Крім того, акцентувалося на доцільності систематичного та послідовного викладання основ природничих наук у курсі "Природознавство" (ботаніка в 5-6 класах, фізіологія та анатомія людини – в 6 класі, біології – в 7 класі, фізика в 5-7 класах). У програмах наголошується на необхідності підвищення якості навчання, розвитку лабораторної, дослідницької експериментальної форми роботи [9, с. 2-3]. Це, в свою чергу, сприяло активізації процесу творення нового покоління підручників фізики, які хоча й розроблялися відповідно до тем комплексів, але разом з тим, як видно з аналізу їх структури, змісту та основних дидактичних функцій, вибудовували логічно завершену структуру шкільного курсу фізики семирічної трудової школи.

Вагомий науково-методичний доробок у цьому контексті належить видатному вченому-методисту, науковцю Українського науково-дослідного інституту педагогіки професору Л. Леуценку. У 1928 – 1930 роках виходить серія його підручників, що витримує три видання. Підручники фізики для 5, 6, 7 класів міських трудових шкіл склали цілісну дидактичну систему, в якій автор застосував цікаві методичні ідеї. Органічне поєднання основ фізичних знань у комплексних умовах дозволило створити оригінальну систему підручників. Щоб забезпечити цілісність викладу фізики та дотриматися логіки виробничого процесу, він будує підручник, висвітлюючи фізичні властивості речовини та фізичні основи її використання в техніці. Це дає можливість в умовах комплексу формувати цілісні уявлення учнів про фізичні основи виробництва, машин та механізмів, не розпорошуючи їх у технічних подробицях та деталях.

Методичний апарат підручників досить потужний і виважений, зорієнтований на формування практичних умінь учнів. Посилюють його різнопланові за змістом та формою завдання (наприклад, тестові), система лабораторних робіт, описи дослідів, плани екскурсій, узагальнювальних конференцій, дослідницькі завдання [1, с. 297].

У 1931 році відбулась всеукраїнська програмна нарада, на якій обговорювались напрями удосконалення структури та змісту шкільних предметів другого концентру трудової політехнічної школи. Політехнізація навчання, зокрема й фізики, мала на меті відхід від суто виробничого принципу організації начального процесу в семирічній школі та підвищення його систематичності й фундаментальності. Разом з тим домінуючою залишалася ідея комплексності.

Творчий колектив науковців, методистів та вчителів фізики, очолюваний професором Р. Пономарьовим, розробив і подав на широке обговорення проект навчальної програми з фізики для старшого концентру семирічної школи. Уперше в історії вітчизняної дидактики фізики розроблення проблеми змісту шкільних курсів було доручено провідним науковцям та вчителям-практикам [11]. У складі робочої групи були науковці Українського науково-дослідного інституту педагогіки та Харківського інституту народної освіти Р. Пономарьов, А. Карлова, Н. Дмитренко і вчителі фізики міста Харкова М. Ліцин, Х. Гавриленко, Г. Гавриленко. Комплексні теми стали більш конкретизованими в напрямі вирішення дидактичних завдань забезпечення вивчення учнями не лише, наприклад, фізичних та хімічних основ виробництва, але й більш ґрунтовного ознайомлення учнів з основами природничих наук та формування і розвитку в них дослідницьких умінь. Ця програма стала

основою для розроблення структури та змісту навчальної програми нового покоління, яка вийшла наступного року [10].

Нова програма з фізики для 5–8 класів трудової політехнічної школи (1932 р.) врахувала кращі досягнення вітчизняного програмотворення. Збереження в цілому комплексного підходу не стало перешкодою структуруванню навчального матеріалу з фізики з метою фундаменталізації навчання в політехнічній школі. Уперше в навчальній програмі з фізики з'явився розподіл матеріалу за годинами (наприклад, для 5-го року навчання на вступ відводиться 2-4 години, на вивчення загальних властивостей тіл – 30 годин, властивостей твердих тіл – 10 годин). Запропоновано обов'язковий мінімум лабораторних вправ, а також навчальних екскурсій. За своєю структурою навчальна програма наблизилася до традиційних у подальшому навчальних програм з фізики. Автори вводять вимоги до основних знань та навичок учнів, що мають формуватися під час вивчення навчального матеріалу за конкретними темами.

Такий підхід у побудові програми та структуруванні навчального матеріалу дає можливість говорити про принципово новий, з дидактичного погляду, підхід до формування змісту навчання фізики в трудовій політехнічній школі, який дав можливість в умовах комплексного підходу, з одного боку, та запровадження політехнічної школи, з іншого, максимально повно виокремити фізику як базову науку про природу та поставити її на одне з чільних місць у навчальному процесі трудової школи.

Погоджуємося з М. Головком [1, с. 300] у тому, що перевидання протягом 30-х років підручників Л. Леуценка та В. Франковського, зокрема, і російською мовою, підтверджує їх популярність у трудовій школі та високий науково-методичний рівень.

На розвиток шкільної *географічної освіти* найбільший вплив мали наукові й методичні праці С. Аржанова, А. Баранова, О. Баркова, П. Блонського, С. Григор'єва, О. Крубера, Е. Лесгафта, С. Меча, А. Нечаєва, М. Ускова, С. Чефранова. На початку 20-х років в УРСР розпочинається краєзнавчий рух. Шкільні програми орієнтуються на місцеві матеріали, пропагується краєзнавчий принцип у викладанні географії.

У середині 20-х років після переходу радянської школи до комплексного викладання навчальних предметів у програми першого концентру включався і географічний матеріал. До комплексних тем додавались елементарні відомості з фізичної географії без будь-якої системи, часто логіка географічної науки ігнорувалася. Зміст програм був побудований навколо трьох основних ідей: природа і людина; діяльність людей; суспільні форми і стосунки, що виникають у процесі діяльності. Навчання географії здійснювалося переважно без підручників, програма рекомендувала використовувати екскурсії, спостереження, самостійну роботу учнів [15, с. 21].

Згідно з програмою другого концентру географія зберігалась як окремий шкільний предмет. Проте, не маючи спеціально підготовлених учителів, якісних підручників і географічних карт, належного методичного забезпечення, чимало шкіл не могли дати своїм учням міцних знань з географії [15, с. 22-23].

Впроваджуючи нові методи і форми географічної освіти, Наркомат освіти УРСР у 20-ті роки дозволяв користуватися у початкових школах: перевиданими українською мовою російськими підручниками, наприклад, підручниками з географії для початкових класів Г. Іванова; створеними у цей період новими україномовними й російськомовними підручниками, серед яких – "Основи географії" В. Гериновича, "Географія" О. Івановського, "Первая ступень географии и краеведения" Г.І. Іванова та Г.Г. Іванова, "Початкова географія і елементи краєзнавства" П. Постоєва і Ф. Федюченка.

У більшості підручників географії розповідалося про географічні об'єкти України, СРСР і світу. Зміст підручників був побудований за допомогою методичних принципів "від близького до далекого" і "від простого до складного". Ілюстративний матеріал був представлений рисунками, картосхемами і картами, допомагав у засвоєнні географічної інформації, а методичний апарат перевіряв знання, уміння і навички учнів та вчив їх користуватися картою, спостерігати за явищами і об'єктами природи тощо [7, с. 532].

Наведені факти дають підстави для висновків, що у 20-х роках проголошена радянським урядом ідея політехнізму в підручникотворенні для природознавчих і математичних дисциплін реалізовувалася імпліцитно, тобто в змісті підручників із загальноосвітніх предметів (арифметика, геометрія, фізика, хімія, географія, природознавство), та шляхом створення навчальних видань із спеціальних освітніх галузей (курс трудового навчання, основи виробництва, предмети загальнотехнічного і загальнотехнологічного циклів).

Погоджуємося з дослідниками [13, с. 170-171] у тому, що політехнічне спрямування підручникотворення означеного періоду зумовлювалося, передусім, розвитком промисловості, який вимагав якісно нової науково-теоретичної підготовки спеціалістів, здатних забезпечувати оптимальну роботу підприємства в різних галузях, зміною технічного забезпечення виробництва, що зумовлювало необхідність підготовки кваліфікованих робітників, які володіють способами перетворювальної діяльності, посиленням кадрової складової промислового потенціалу в якості ресурсного забезпечення й необхідної умови успішної конкурентоспроможної діяльності країни на міжнародному ринку. Проте, вважаємо, що порушена у статті проблема потребує подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Головка М. В. Підручник для трудової школи як феномен вітчизняної дидактики фізики 20-30-х рр. ХХ ст. / М. В. Головка // Проблеми сучасного підручника: [зб. наук. праць / ред. кол.]. – Вип. 10. – К.: Ін-т педаг. НАПН України, 2010. – С. 293–301.
2. Гуцал Л. А. Розвиток шкільної природничої освіти на Правобережній Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.01 / Л.А.Гуцал. – Житомир, 2011. – 205 с.
3. Дічек Н. П. Підручники О. М. Астряба з математики / Н. П. Дічек // Початкова школа. – 1984. – № 7. – С. 61–63.
4. Донік О. М. Реалізація змісту хімічних знань у шкільній навчальній літературі в Україні за комплексною системою навчання / Олена Миколаївна Донік // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка: Зб. наук. праць. – Житомир, 2007. – Вип. 36. – С. 145–147.
5. Марченко Т. Жизнь в цифрах: книга по математике для 4-го года обучения в школах I ступени / Т. Марченко, В. Марченко. – Ростов на Дону: Сев. Кавказ, 1930. – 123 с.
6. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917-1967): моногр. / А. Г. Бондар, О. Г. Дзевєрін, Б. С. Кобзар [та ін.]. – К.: Рад. шк., 1967. – 484 с.
7. Науменко С. О. Географічний зміст підручників для початкових класів у період побудови української радянської системи освіти (1921-1930 роки) / С. О. Науменко // Проблеми сучасного підручника: [зб. наук. праць / ред. кол.]. – Вип. 8. – К.: Наук. думка, 2008. – С. 522-532.
8. Пономарьов Р. Короткий курс фізики та хімії з основами механіки та електротехніки. Конспективний виклад / Р. Пономарьов. – Одеса: ДВУ, 1926. – 216 с.
9. Програми другого концентру для сільських і міських трудових шкіл (за комплексною системою) / НКО УСРР. – Х.: ДВУ, 1926. – 193 с.
10. Програми з фізики для трудової політехнічної школи (V–VIII роки навчання) / НКО УСРР – Х.: Рад. школа, 1932. – 27 с.
11. Програми ФЗС та ШСМ. II випуск. Природознавство, фізика, хімія, математика / НКО УСРР – Х.: Рад. школа, 1931. – 95 с.
12. Рабочая книга по математике: для пятого года обучения в городской школе / М. Ф. Берг, М. А. Знаменский, Т. Н. Попов и др.; под. ред. А. М. Воронца. – М.-Л.: Госиздат, 1930. – 224 с.
13. Семеновська Л. Ідея політехнізму в підручникотворенні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Л. Семеновська // Гуманізація навчально-виховного процесу: Зб. наук. праць. – Слов'янськ: Вид. центр СДПУ, 2008. – Вип. XL. – С. 166-171.
14. Хотинський Є. С. Короткий курс хемії. Старший концентр трудшколи / Є. С. Хотинський. – Х.-К.: Держвидав України, 1930. – 243 с.

15. Шоробура І. М. Становлення та розвиток шкільної географічної освіти в Україні (XIX–XX століття) : автореф. дис. ... доктора пед. наук за спец. 13.00.01 / Шоробура Інна Михайлівна. – К., 2007. – 42 с.

Жосан А.Э.

**СТАНОВЛЕНИЕ СОВЕТСКОЙ ШКОЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ПО
ПРИРОДОВЕДЧЕСКИМ И МАТЕМАТИЧЕСКИМ ДИСЦИПЛИНАМ
(20-Е - НАЧАЛО 30-Х ГОДОВ XX ВЕКА)**

В статье анализируется состояние и определяются тенденции развития отечественной школьной учебной литературы по природоведению, математике, физике, химии и географии в 1921 – 1932 годах. Рассматриваются основные факторы, которые влияли на состояние и функционирование различных видов учебной литературы.

Ключевые слова: виды школьной учебной литературы, комплексное обучение, учебная программа, учебное пособие, рассыпной учебник, учебник-журнал, рабочая книга.

Josan O.E.

**FORMATION OF THE SOVIET EDUCATIONAL LITERATURE ON NATURAL SCIENCES AND
MATH SUBJECTS (20-IES – BEGINNING OF 30-IES OF THE XX CENTURY)**

The author has analyzed status of national school educational literature of the on natural study, mathematics, physics, chemistry and geography in 1921–1932 years. He has formulated trends in it. The author has researched the main factors that influenced the status and the functioning of the educational literature.

Key words: types of school educational literature, the method of comprehensive training, educational program, training manual, loose textbook, textbook-magazine, workbook.

УДК 373.303.4:028

Заліток Л.М.

**В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО РОЛЬ СІМ'Ї
У ЗАЛУЧЕННІ ДИТИНИ ДО ЧИТАННЯ**

У статті висвітлено значення сім'ї у науково-педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. З'ясовано роль сімейного виховання у залученні дитини до читання. Розкрито погляди педагога на місце сімейної бібліотеки у вихованні особистості.

Ключові слова: педагогічна спадщина, сім'я, книжка, читання, бібліотека, дитина, виховання.

Сім'я є складним багатовимірним соціальним утворенням. Вона відіграла, відіграє і буде відігравати важливу роль у розвитку людського суспільства. Сім'я виступає першоосновою отримання дитиною соціального досвіду через різні засоби впливу. Зважаючи на той факт, що за минулі десятиліття сім'я частково втратила виховну функцію, з'явилась необхідність підвищення її виховного потенціалу, визнання і надання сучасній сім'ї статусу провідного соціокультурного середовища виховання і розвитку дитини. У державній національній програмі "Освіта" ("Україна XXI століття") (1993) [2], у Законі України "Про освіту" (2006) [3] підкреслюється важливість надання статусу сімейному вихованню важливої складової загального виховного процесу.

Одним із надійних джерел відродження і розбудови національної системи освіти й виховання взагалі і сімейного зокрема є історико-педагогічний аналіз творчості педагогічних персоналій, які вивчали проблеми виховання. Чільне місце у творчому пошуку видатного українського педагога Василя Олександровича Сухомлинського посідала сімейна педагогіка. Василь Олександрович характеризував сім'ю як первинний осередок, де шліфуються